

PÁRHUZAMOS SZAKSZÖVEGEK RÉTEGZŐDÉSÉNEK INTERKULTURÁLIS VETÜLETEI¹

INTERCULTURAL ASPECTS IN THE STRATIFICATION OF SPECIALIZED TEXTS

KURTÁN ZSUZSA²

Korunk felgyorsult változásai a szaknyelvek egyre szerteágazóbb rétegződését eredményezik. A különféle társadalmi háttérrel és eltérő szintű ismeretekkel, tudással rendelkező beszélők a szakszövegek értelmezésének problémáival szembesülnek számos beszédhelyzetben, melyek funkcionális, pragmatikai és szociokulturális nyelvészeti szempontból vizsgálhatók. A tanulmány a szakirodalom feltárásának háttéréből, egy adott műfaj, a tankönyv elemzésének néhány példájával mutatja be a szakember és laikus jellemző interakcióit, átalakítási műveleteit szakszöveg-értelmezési folyamataikban. A szociokulturális megközelítés alapot nyújt a szakszövegek rétegződésének többirányú kutatásához.

Kulcsszavak: szociokulturális nyelvészet, szaknyelvek rétegződése, szakszöveg és diszkurzus-elemzés, tankönyvkutatás, nyelvi viselkedés mintázatai

The rapid changes in our age result in the increased stratification of specialised languages. In the interactions involving participants with varying social background and knowledge, the interpretation of specialized texts presents problems in a great variety of speech situations which can be investigated from the perspectives of functional linguistics, pragmatics and sociocultural linguistics. Against the background of an overview of literature, this paper aims to reveal some characteristic features of interactions between specialists and laymen in the context of textbook use. Typical linguistic patterns of use are demonstrated in the transformational processes among textbook authors and users (students) in their interpretation of specialised texts. It is concluded that a sociocultural approach can be applied to rhetoric and interaction analyses in order to explore and describe stratification features.

Keywords: sociocultural linguistics, layers in specialized languages, text and discourse analysis of specialized texts, patterns of linguistic behaviour

Bevezetés

Az alkalmazott nyelvészetben belül a fordítástudomány alapvetően a forrásnyelv és a célnyelv közötti kapcsolatokat, az ekvivalenciák szintjeit kutatja. A szaknyelvkutatással (KLAUDY 2013) közös területe maga a szakszöveg. Mindkét diszciplína a szövegek értelmezésével foglalkozik, amihez elengedhetetlenül szükséges, hogy minél

¹ A tanulmány az OTKA K-11272. számú pályázat támogatásával készült.

² KURTÁN ZSUZSA
ny. habilitált egyetemi docens
Pannon Egyetem Angol Amerikai Intézet
8200 Veszprém, Egyetem utca 10.
kurtanzs@gmail.com

jobban megértsük a kommunikációs szituációk pragmatikai szempontjait, valamint a résztvevők szociokulturális cselekvéseit különféle beszédshándékaik megvalósításának folyamataiban.

A huszonegyedik századra rendkívül felgyorsult változások és az emberi tevékenységek fokozott mértékű specializációja következtében a nyelvhasználat is egyre differenciáltabbá válik. Ezért a szaknyelv kutatás, a szakszövegek jellemzőinek feltárása és leírása a tudomány/szakterületek horizontális felosztás szerint történő statikus rendszere alapján mára már szűknek bizonyul. A vertikálisan is bővülő és dinamikusan változó beszédhelyzetekben a nyelvi és a nyelven kívüli jellemzők többdimenziójú, együttes figyelembevételére van szükség.

A szakmai kommunikáció társadalmi/kulturális meghatározottsága, az emberi közösségek arra irányuló törekvése, hogy a világot értelmezzék, előtérbe helyezi azt a kultúraelméleti felfogást, amely szerint a kultúrák egymástól különbözőek és egymástól megkülönböztethetőek, ugyanakkor univerzális jellemzők is megragadhatók (vö. NIEDERMÜLLER 1999). Minthogy a kultúra és a (szakmai) kommunikáció egymástól elválaszthatatlan, a (szakmai) beszédhelyzetekben résztvevők mindig valamely kultúra képviselői. Ennek megfelelően a nyelvhasználat kulturális és interkulturális jelenségeivel (vö. BAÑCZEROWSKI 2012, KÖVECSES 2012, BALÁZS 2012) szembesülhetünk, amikor nem csupán az egyes nyelvek között, hanem egy adott nyelven belül is tanulmányozzuk a kultúrába ágyazott szak/tudományterületek, regiszterek közötti nyelvhasználati folyamatokat, valamint a különféle szociokulturális háttérrel és különböző szintű szakmai ismeretekkel, tudással rendelkező beszélők nyelvi viselkedését.

Ebben a tanulmányban eltérő szintű szakmai ismeretekkel és különféle szakmai-kulturális háttérrel rendelkező beszélők interakcióinak és értelmezési folyamatainak néhány, univerzálisan is jellemző – szakszövegekben megnyilvánuló – nyelvhasználati sajátosságát kívánom középpontba helyezni. Egy adott műfaj, a tankönyv alapján angol és magyar párhuzamos, valamint összevethető szakszöveg-korpusz (szakterületek és a magyar nyelv tankönyvei) példáival mutatom be a szakmaiság eltérő szintjein álló szakember és a leendő szakember (diák) közötti interakciókat, nyelvi problémákat, átváltási műveleteket, szövegjellemzőket a sikeres interpretáció érdekében. Céлом, hogy a szociokulturális változók és az interakciós értelmezési folyamatokban részt vevő, különböző szintű szakmai háttérrel rendelkező beszélők szövegeinek néhány jellemzőjére nyelvi viselkedésük mintázatai alapján rávilágítsak.

1. Szaknyelv és kultúra: szakszövegek tanulmányozásának szociokulturális háttére

A megismerés olyan társadalmi tevékenység, ahol a kultúra és a nyelv a szakmai beszélőközösségek dinamikusan változó beszédhelyzeteiben elválaszthatatlan. A szituációk és beszédhelyzetek megfigyelése és módszere az antropológiai, etnográfiai és etnometodológiai kutatások hatása alatt bontakozott ki a huszadik század má-

sodik felében. FIRTH (1935, 1957) alapján szituációs kontextusként értelmezik a társadalomban különböző szerepeket játszó személyeket, az életüket befolyásoló tárgyakat, eseményeket, a nyelvi megnyilatkozások között fennálló relációkat.

Mára a szaknyelvet regiszterként jellemző felfogás (HALLIDAY 1978, FERGUSON 1982, BIBER 1994, 1995, 2006) értelmezi legátfogóbban a szaknyelvet a sajátos beszédhelyzeteknek megfelelően. A szakemberek által különféle beszédhelyzetekben, különféle célokra használt nyelvváltozatokat (például mindennapi beszélt nyelv, szaknyelv) regiszternek nevezzük, amely magában foglalja a beszédhelyzet formalitása alapján elkülönülő úgynevezett stílusváltozatokat is.

Napjainkra a szociolingvisztikai stílus kutatásokban „három hullámot” különböztetnek meg (Eckert 2012). A „variacionalista” stílusmodell LABOV (1972) etnográfiai módszeréhez kötődik, melyekkel a beszélők társadalmi hovatartozása alapján vizsgálják a nyelvváltozatok konfigurációinak megvalósulását, kategóriáit, azok felépítését. Az úgynevezett második hullám „objektivistá” vizsgálatai TRUDGILL (1974, 1992) nyomán a nyelvi választások társadalmi helyzettel és a formalitással kapcsolatos összefüggéseire irányulnak. Mindkét irányzatban a statikus társadalmi kategóriákat jelző beszélők hangsúlyozottak. A makrotársadalmi és a helyi közösségek kategóriái alapján vizsgálódó „harmadik hullám” arra világít rá, hogy a változatok olyan társadalmi szemiotikai rendszerben tanulmányozhatók, amely egy adott közösség társadalmi cselekvéseinek skáláját fejezi ki, a jelentések a kontextusokban válnak értelmezhetővé. E variációk nem csupán tükrözik, hanem konstruálják a társadalmi jelentést, így a társadalmi változást előidéző erővé válnak. Az előző két megközelítéstől eltérően, ez a harmadik, dinamikus szemlélet ECKERT (2012) alapján a nyelv használatának gyakorlatára mint a nyelv lényeges jellemzőjére irányítja a vizsgálatokat.

A szaknyelvek rétegződésének kutatása szempontjából jelentős elemzési szempontokat nyújtanak a funkcionális stilisztikai kutatások, valamint az utóbbi évtizedekben egyre nagyobb tért nyerő kognitív stilisztikai kutatások (LADÁNYI–TOLCSVAI NAGY 2008). Újabb szempontokat kínál a beszédalkalmazkodás elmélete (GILES et al. 1991, BELL 2001), mely a beszédet a nyelvhasználók és a szövegek interakciójaként fogja fel, rámutatva arra, hogy a kommunikációban a beszélők beszédmódjukat a kommunikációs szituációban résztvevőkhöz igazítják. Az interakcionális stilisztikai és diskurzuskutatások eredményei, szempontjai (TÁTRAI 2011, BARTHA–HÁMORI 2010, BORONKAI 2009) jó elemzési alapként szolgálhatnak a szakszövegek rétegzettségére irányuló vizsgálatokhoz is az eltérő háttérismeretekkel, tudással rendelkező, különféle hierarchikus helyzetekben lévő beszélők szövegeiben.

2. Interakciók és átváltási műveletek a szakszövegek értelmezéséhez

A szakmai tartalom, az új tudományos ismeretek megjelenítése a mindenkor adott szituációs kontextusnak, beszédhelyzetnek megfelelő nyelvhasználattal érvényesülhet. A nemzetközi és hazai kutatások eredményeképpen univerzális jelenség, hogy a szakmai kultúra tudás- és szabályrendszerként működik, a kommunikációs interakciók során megteremtett közös tudás, a háttérismeretek játszanak jelentős szerepet.

A közös tudásból az egyes személyek vagy csoportok társadalmi helyzetükkel és a tudáshoz való hozzáférhetőségükkel, szakmai ismereteik szintjével összefüggésben eltérő mértékben meríthetnek. Például szűkebb szakterület szakemberei kommunikálhatnak egymás között; szakember alacsonyabb szakmai szinten álló személlyel; szakember laikussal; szakmai oktató leendő szakemberrel, tanulóval. Mindez közép-pontba helyezi a szaknyelv rétegzettségének jelentőségét, és a sokféle beszédhelyzetnek megfelelően széles spektrumú vizsgálatokat tesz szükségessé.

A szaknyelvi kutatások egyik, eddig még nem kellően tisztázott fontos kérdése a szakszövegekben megnyilvánuló szakmaiság és a nyelvhasználat kapcsolatának feltárása és leírása a megfelelő, sikeres kommunikáció érdekében. A műfajkutatások, az interakciókutatások, konverzációelemzések vizsgálják a műfaji-kognitív szerkezeti sémák szintjét, textuális szerveződését, leírják az interakciók szekvenciális elrendeződését. Feltárják, hogy milyen módon történik a kommunikációba való belépés, a téma kiválasztása, a kontaktus fenntartása, befejezése, továbbá a nyelvi kommunikációs stratégiák alkalmazása hierarchikus beszédhelyzetekben is.

A szöveg textuális, attitűdjelölő és interakciós funkciói (HALLIDAY 1978) közül a dialogikus jellegű tankönyvekben különös hangsúlyt kap az interakciós funkció, azaz az aktivált közös tudásra utalás, a figyelem irányítása.

A nyelvészetben JAKOBSON nyomán (1972) a nyelvi funkciók közül metanyelvi (magyarázó) funkciót is kiemelnek, melynek lényege, hogy a beszédközli a kommunikációs folyamatban információt ad a nyelvi kódról, magyarázza a jelentést, segíti a beszéd befogadóját a megértésben (SCHIFFRIN 1987, FRASER 1999, BAÑC-ZEROWSKI 2010). A metainformációs elemek összetartják, magyarázzák, modális színezettel látják el a szöveget. A nyelven belüli átváltási műveletek során a szöveg alkotói például metaoperátorok/diskursusjelölők használatával a szövegegységek közötti interpretációt, a megelőző szövegegység értelmezését teszik pontosabbá (*más szavakkal, másképp fogalmazva, azaz, vagyis, például* stb.). A szakmai tartalom közvetítése átváltási műveletekkel, olyan megfogalmazással jelenik meg, amely ismert a befogadó számára, ezáltal megkönnyíti az értelmezést.

3. Magyarázatok

A magyarázatok vizsgálatát többféle megközelítésű nyelvészeti keretben végezhetjük. A funkcionális szemléletű nyelvészeti kutatások a kifejtés módja alapján két fő szövegtípust különböztettek meg, vizsgálataik a leíró-elbeszélő, valamint a magyarázó-érvelő típusú szövegek jellemzőinek feltárására irányultak (DE BEAUGRANDE és DRESSLER 1981). Az 1990-es évek elején publikálták (BAUMANN 1994), hogy minél több a magyarázat, fejtegetés és a bizonyítás a szakszövegekben, annál nagyobb a szövegek szakmaiságának mértéke, minthogy a magyarázó-érvelő típusú szövegek elvontabbak, mint a leíró-elbeszélő szövegek.

A retorikai struktúra elmélete (MANN és THOMPSON 1986, 1988) a tankönyvek magyarázatának tanulmányozásakor a szöveg értelemszerkezetének feltárását segítheti. A kohézióelemzés során vizsgálhatjuk a magyarázatot annak logikai szerkezetére utaló alá- vagy mellérendelő kötőszavakkal: *mert, ugyanis, mivel, minthogy,*

azért, hogy, így, vagyis, azaz stb. Gyakran azonban a logikai relációk nem jelennek meg explicit nyelvi eszközökkel, hanem implicit módon, azaz nyelvi eszközökkel kifejtetlenül érvényesülnek a magyarázatokban. A retorikai struktúra elmélete a jelentésbeli összefüggések feltárásához ad fogódzót (KÁROLY 2014). Annak vizsgálatához nyújt alapot, hogyan érvényesülnek a szöveg felszíni elemei által közvetített kapcsolódási proposíciók (fogalmak, tények), továbbá hogyan járul hozzá a szöveg értelemszerkezetéhez azok hierarchikus felépítése.

A tankönyvkutatásban tehát a magyarázatok különféle megközelítésű nyelvészeti (funkcionális, pragmatikai, szövegnyelvészeti) keretben makro- és mikroszerkezeti szinteken a beszédalkalmazkodás jelenségeinek feltárásával vizsgálhatók. Abból kiindulva, hogy a magyarázatok nyelvezete gyakran a felhasználók (diákok, tanárok) számára nyelvi problémaként érzékelhető, utalni kívánok LANSTYÁK (2014) nyelv-alakítás-elméletének értelmezésére is, melynek központi fogalma a nyelvi probléma. „Lényegében minden olyan problémakezelő törekvést a nyelv-alakítás-elmélet keretén belül érdemes számon tartani, amelyben jelen van a tágabb értelemben vett nyelv-alakító szándék” (LANSTYÁK 2014: 29). A problémamegoldási stratégiák kidolgozásához fontos adalékként szolgál annak feltárása, hogy milyen diskurzusalakító tevékenységet folytatnak például a felhasználók a tankönyvszövegek minél jobb megértése érdekében.

4. Tankönyvszerzők és felhasználók nyelvi tevékenységei a szövegértelmezési folyamatokban

A következőkben tankönyvelemzéseim eredményei alapján arra mutatok be néhány példát, hogy (1) milyen nyelvi tevékenységekkel segítik a tankönyvek szerzői a felhasználókat a szakmai szövegek megértésében, majd azt szemléltetem, hogy (2) milyen nyelv-alakító tevékenységeket végeznek a tankönyvek felhasználói a szakmai tartalom minél jobb megértése érdekében.

4.1. A szakszövegek (tankönyvek) elemzésének forrásai, céljai és módszerei

Az elemzés alapjául szolgáló szövegek részben a 1,5 millió szavas párhuzamos angol–magyar szakszövegkorpuszból származnak, melynek összeállításában és elemzésében OTKA kutatási projekt (HELTAI 2007) egyik tagjaként működtem közre. E korpuszból elemzéseimhez nyolc szakterületen azonos jellegű, a tudományba bevezető, a felsőoktatásban is használatos szöveget választottam ki. A közgazdaságtan, a mezőgazdaság, a környezettan, az EU-jog, valamint a műszaki/reológia, a biológia, szociálpszichológia, továbbá nyelvészet területéről vett, angolról magyarra fordított szövegek ötvözik az adott diszciplína nyelvhasználati jellemzőit, valamint a tankönyvek nyelvhasználatára általában vonatkozó jellemzőket. A szakmai beszélőközösségek interakcióinak egyik fontos eleme a kérdésfelvetés, ezért irányult vizsgálatom elsősorban a kérdések nyelvhasználatának főbb jellemzőire, majd a tankönyvek műfaji sajátosságainak, funkcióinak, továbbá az interakciós tevékenységek nyelvhasználati jellemzőinek feltárására (KURTÁN 2008, 2009, 2015).

Különféle szakterületek (biológia és környezetvédelem; faipari anyag- és gyártásismeret; gazdasági és jogi ismeretek; magyar nyelv; matematika; társadalomföldrajz) középiskolai tankönyvei annak vizsgálatát tették lehetővé, hogy a tanulási folyamatokat milyen nyelvi formák választása és tankönyvi megjelenítése segítheti.

2010 óta a Variológiai kutatócsoport keretében, a társadalmi jelenségek és változások témakörben a nyelvi variabilitás/variavitás sajátosságainak feltárására irányuló kutatások szövegforrásai a tankönyvek (LŐRINCZ et al. 2013). Az összehasonlításra kiválasztott magyarországi és szlovákiai magyar tananyvelvű középiskolák szakmai tankönyvei, valamint magyar nyelv tankönyvei további forrásokat jelentenek.

A fenti háttérből, többirányú elemzéseim eredményei alapján a következő néhány kiemelt példa az adott műfajban, a tankönyvszövegekben megmutatkozó nyelvi cselekvéseket, a szakember (a szerző) és a diák (a felhasználó) szakmai tartalom megértéséhez és megértéséhez, tanulásához elvégzett átváltási tevékenységeit szemlélteti.

4.2. *A tankönyvszerzők nyelvi átváltási tevékenységei*

A tankönyvszerzők alapvető feladata a szakmai tartalom, új információ, fogalmak bemutatása, valamint megértése és megtanulásának elősegítése. Attól függően, hogy a szerzők milyen képet alkotnak, milyen szerepet, milyen előzetes tudást, ismereteket tételeznek fel a tankönyv felhasználójáról, több vagy kevesebb segítséget, irányítást nyújtanak neki a szakmai tartalom megértéséhez.

Az (1) példa olyan leíró, osztályozó szöveget szemléltet, amely lineáris építkészű, és az adott téma kulcsszava egymással hierarchikus rendszerben elhelyezkedő fogalmak hálójából bontakozik ki. A tanuló számára a nyelvhasználatból eredő értelmezési követelmény igen magas, nehézséget okozhat az alá- és fölérendeltségi viszonyok, valamint az osztályozás kritériumának tisztázása.

(1) *Az erdő*

A faipar nyersanyagát az erdő adja. Az erdő fákból, bokrokból, talajból, állatokból és egyéb élőlényekből álló biológiai életközösség. A közösség egy-egy csoportja hatást gyakorol más csoportokra, így a fák növekedését a talaj, a bokrok, az erdei növények, az állatok, a rovarok stb. hatása is befolyásolja. (LELE 1997)

A következő (2) példában a cím és a lecke szövege közé a tanulókat is bevonó felszólító mondatot iktat be a szerző, ezzel sikeresen helyezi kontextusba a tárgyalt témát. A többes szám első személyben megfogalmazott felszólítás a tanulási folyamatba, a szöveg értelmezésébe való bekapcsolás fontos eszköze. Az *állam* szó a kiválasztott példa szövegében ötször fordul elő. Azonban nem az előfordulás gyakorisága a lényeges, hanem az, milyen eltérő funkciókat tölt be ugyanannak a szónak az ismétlése, így szolgálva a lexikai kohéziót, az új ismeret megtanulását. Szerepel a téma megjelöléseként, a meghatározás előkészítésében, az általánostól a specifikus

felé haladásban, retorikai kérdésként a figyelem vezetésében, majd a fogalom definíciójában is:

(2) *A nemzetközi gazdaság és politika „főszereplői”, az államok*

Nézzük meg és tanulmányozzuk a világ politikai térképét!

Földünkön rendkívül sok állam található, a nemzetközi szervezetek közel 200 állam politikai függetlenségét ismerik el. De mit is értünk valójában az állam fogalmán? Az állam olyan politikailag független (vagyis politikai értelemben önálló), nemzetközileg elismert földrajzi (területi) egység, amelyet országhatárok vesznek körül. (BERNEK-SÁRFALVY 2004)

A fogalom megértését a világos tagoláson kívül a zárójelben beszúrt átváltás, a vagyis metaoperátorral bevezetett átalakított, más szavakkal megismételt magyarázat is segíti: *politikailag független (vagyis politikai értelemben önálló)*. A hasonlítás („főszereplői”) alkalmazása azért különösen hatékony, mert a tanulók előzetes ismereteihez, tudásához köti az új ismeretek bevezetését, ugyanakkor a kritikai értékelés kialakításához is hozzájárul.

4.3. A tankönyvhasználók problémakezelő nyelvi átváltási tevékenységei

Szlovákiai magyar nyelv tankönyvek korpuszának vizsgálata során az egyik szlovákiai magyar nyelv tankönyvben a tankönyvhasználók nyelvi problémáival szembesültem. A tankönyv (KOVÁCS László: *Magyar nyelv a középiskola 1–4. osztálya számára*, 1997) általam megnézett egyik példányának fizikai állapotából látható volt, hogy többen is felhasználták, sokat forgatták. A nyomtatott szöveg feltűnően sok, ceruzával tett bejegyzést tartalmazott, egyes szövegrészek alá voltak húzva, illetve az eredeti szöveg alapján átalakított vagy új mondatok voltak beírva. Feltételezésem (és egy-két megkérdezett volt diák) szerint a túlnyomórészt a tanár irányítása alapján beírt szövegalakítások, egyszerűsítések olyan nyelvi problémákat jeleznek, melyeket értelmezési, tanulási/tanítási problémának tekinthetünk.

Mindezekből kiindulva, a következőkben egy-két példa kiemelésével bemutatom, milyen nyelvi problémákat érzékelnek a felhasználók a tankönyvi magyarázatokban, és az értelmezhetőség és a tanulhatóság érdekében milyen diskurzusalakító tevékenységet végeznek.

(3) **A mai magyar nyelv**

A nyelv használata a kommunikációs tényezőktől függ. Az egyik ilyen tényező a nyelvet beszélő közösség állapota, helyzete. A magyar nyelvet használó közösség egyik jellemzője, hogy társadalmilag többreütően tagolt. A beszélő közösség tagoltságát követi vagy inkább leképezi a nyelvhasználatban mutatkozó tagoltság.

*A magyar nyelv használata tehát nem egységes az egész nyelvterületen, az egész magyarul beszélő közösségben. A ma magyarul beszélők különféle nyelvváltozatokat használnak. Ezek a nyelvváltozatok leírhatók, körülhatárolhatók. A nyelvváltozatokat a **nemzeti nyelv** fogalma kapcsolja össze.*

1. A nyelvjárások [...]

2. A csoportnyelvek – rétegnelvek

A csoportnyelvek kialakulása a beszélő közösség másfajta tagolódását követi. Ezek a nyelvváltozatok a társadalom egyes rétegeinek valamilyen szempontból elkülönülő csoportjainak kommunikációs igényeit elégítik ki. Ezek a nyelvváltozatok azonban nagyjából vagy szinte kizárólag szókincsükben különböznek egymástól.

*A **szaknyelvek** az egyes foglalkozási ágaknak, szakmáknak, tudományágaknak sajátos szakszókincsét alkalmazzák. A szókészleten kívül csak a szövegalkotás módjában különböznek más nyelvváltozatoktól. A **hobbinyelveket** ugyanígy jellemezhetjük [...]*

3. Az egységes nyelvváltozatok [...]

4. Kisebbségi nyelvváltozatok [...]

(KOVÁCS 1997)

A tankönyv szövegrészletéhez (3) kapcsolódó tanulói ceruzás bejegyzések (4) alapján a következő szövegalkítások azt példázzák, hogy a téma magyarázatának értelmezése során mit érzékeltek a felhasználók nyelvi problémának, és milyen átalakításokat végeztek a megértési nehézség kiküszöbölése érdekében.

(4a) **Eredeti (nyomtatott) tankönyvi szöveg:**

A csoportnyelvek kialakulása a beszélő közösség másfajta tagolódását követi. Ezek a nyelvváltozatok a társadalom egyes rétegeinek valamilyen szempontból elkülönülő csoportjainak kommunikációs igényeit elégítik ki.

(4b) **Átalakított szöveg (ceruzás tankönyv bejegyzés):**

A csoportnyelveket a társadalom egyes rétegei szerint tartjuk számon.

(KOVÁCS 1997)

Az (4a) példában olyan diskurzusalakításról van szó, amelynek során a tanár előre leegyszerűsíti a tankönyvben található meghatározásokat, magyarázatokat, és azokat kéri számon. Ebben az esetben problémamegelőző nyelvalakításról beszélhetünk (4b). Ez az átváltási példa azt is szemlélteti, hogy a diákoknak értelmezési nehézséget okozott a csoportnyelvek osztályozásánál az osztályozás alapjának megtalálása, kiemelése és megfogalmazása. A nehezen értelmezhető többszörös birtokos szerkezet pedig formai egyszerűsítéshez és kiegészítéshez vezetett a szövegalkításban.

Kiseb arányban felfedezhetők olyan példák is, melyek szövegeiben a diák egyszerűsíti le a tankönyv definícióját (5), és ezt tanulja meg, vagy már korábban megtanult ismereteket kapcsol össze az új tartalommal.

(5a) **Eredeti (nyomtatott) tankönyvi szöveg:**

A szleng másik fő éltető közege az ifjúsági nyelvként jellemzett nyelvváltozat, rendkívüli nyelvteremtő képességével.

(5b) **Átalakított szöveg (ceruzás tankönyvbejegyzés és kiegészítés):**

A szleng másik fő éltető közege az ifjúsági nyelv. (...) a spontán társalgás szintjén ma már számos szleng szó és kifejezés él: bejön, ciki, cucc, meló, pasas stb. a norma alatti réteg.

Az (5b) példa azt szemlélteti, hogy a tankönyvet felhasználó diák a tankönyv definícióját nem csupán kiemeléssel fókuszba helyezte és egyszerűsítette, hanem előzetes tanulási tapasztalata alapján az új, példákkal is értelmezett fogalmat (*ifjúsági nyelv*) a már korábban tanultakhoz (*a norma alatti réteg*) illesztette.

A következő (6) példa arra világít rá, hogy milyen módon redukálják a tankönyv felhasználói a definícióval adott magyarázatot.

(6a) **Eredeti (nyomtatott) tankönyvi szöveg:**

A nyelv jeleknek tagolt emberi hangokkal megvalósuló rendszere, mely az emberi társadalom és gondolkodás kialakulásával együtt keletkezett, egy emberi közösség kollektív (társadalmi) tudatában él, és az emberek társas érintkezését szolgálja.

Az ember, a társadalom és a nyelv együttesen alakul ki. Egymástól elválaszthatatlanok, létüket egymásnak köszönhetik. A társadalom nem létezhet nyelv nélkül: a tapasztalatokat a nyelv segítségével örökíti át az egyik generáció a másiknak.

(6b) **Átalakított szöveg (ceruzás bejegyzés, kihúzás és kiegészítés):**

A nyelv a beszédnek mint kommunikációnak az eszköze, a jelrendszere.

Az ember, a társadalom és a nyelv együttesen alakul ki. A társadalom nem létezhet nyelv nélkül: a tapasztalatokat a nyelv segítségével örökíti át az egyik generáció a másiknak. (KOVÁCS 1997)

A (6) példa alapján azt láthatjuk, hogy a diákoknak valószínűleg megértési és tanulási nehézséget okozott a definíció bonyolult szerkezete (*A nyelv jeleknek tagolt emberi hangokkal megvalósuló rendszere, mely...*), és fölöslegesnek bizonyult számukra a redundancia (*Egymástól elválaszthatatlanok, létüket egymásnak köszönhetik.*).

Összegzés

A fentiekben áttekintett szakirodalom, valamint a különböző szintű szakmai háttérismeretekkel, tudással rendelkező beszélők (egyszerűsítéssel: szakemberek és laiku-

sok) cselekvései a tankönyvszövegek elemzése alapján azt mutatják, hogy a szocio-kulturális változók és az interakciós értelmezési folyamatok nyelvi viselkedéseinek mintázatai alapul szolgálhatnak a szakszövegek rétegződésének többirányú feltárásához és leírásához.

Irodalom

- BALÁZS Géza 2012. Nyelvi struktúra és kultúra. In: Balázs Géza–Veszelszki Ágnes (szerk.) *Nyelv és kultúra. Kulturális nyelvészet*. Budapest: Inter Kultúra-, Nyelv- és Médiakutató Központ Kht.–Magyar Szemiotikai Társaság–PRAE.HU Kft.–Palimpszeszt Kulturális Alapítvány. 21–24.
- BANČEROWSKI, Janusz 2010. A szövegen belüli átfogalmazást bevezető metaopertorok (= metatextémák). *Magyar Nyelvőr*. 134. évf. 3. szám. 257–270.
- BANČEROWSKI, Janusz 2012. A világ nyelvi, tudományos és kultúrképe mint a nyelvtudományi kutatások tárgya. In: BALÁZS Géza–VESZELSZKI Ágnes (szerk.) *Nyelv és kultúra. Kulturális nyelvészet*. Budapest: Inter Kultúra-, Nyelv- és Médiakutató Központ Kht.–Magyar Szemiotikai Társaság–PRAE.HU Kft.–Palimpszeszt Kulturális Alapítvány. 11–15.
- BARTHA Csilla–HÁMORI Ágnes 2010. Stílus a szociolingvisztikában, stílus a diskurzusban. Nyelvi variabilitás és társas jelentések konstruálása a szociolingvisztika „harmadik hullámában”. *Magyar Nyelvőr*. 298–321.
- BAUMANN, Klaus Dieter 1994. The Significance of the Statistical Method for an Interdisciplinary Analysis of Professionalism in Texts. In: BREKKE, Magnar–ANDERSEN, Øivin–DAHL, Trine–MYKING, Johan (eds.): *Applications and Implications of Current LSP Research*. Bergen: University of Bergen, Fagbokforlaget. Vol. I. 1–15.
- DE BEAUGRANDE, Robert–DRESSLER, Wolfgang 1981. *Introduction to Text Linguistics*. London: Longman.
- BELL, Allan 2001. Back in Style: Reworking Audience Design. In: ECKERT, Penelope–RICKFORD, John R. (eds.) *Style and Sociolinguistic Variation*. Cambridge: Cambridge University Press. 139–169.
- BIBER, Douglas 1994. An Analytic Framework for Register Studies. In BIBER, D.–FINEGAN, E. (eds.): *Sociolinguistic Perspectives on Register*. Oxford–New York: Oxford University Press. 31–56.
- BIBER, Douglas 1995. *Cross-linguistics Patterns of Register Variation: a Multi-Dimensional Comparison of English, Tuvaluan, Korean, and Somali*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BIBER, Douglas 2006. *University Language. A Corpus-Based Study of Spoken and Written Registers*. Amsterdam: John Benjamins.
- BORONKAI Dóra 2009. *Bevezetés a társalgáselemzésbe*. Budapest: Ad Libri.
- ECKERT, Penelope 2012. Three Waves of Variation Study: The Emergence of Meaning in the Study of Sociolinguistic Variation. *The Annual Review of Anthropology*. Vol. 41. 87–100.

- FERGUSON, Charles A. 1982. Simplified Registers and Linguistic Theory. In: OBBERR, L. K.–MENN, I. (eds.): *Exceptional Language and Linguistics*. New York: Academic Press. 49–66.
- FIRTH, J. R. 1935, 1957. *A Synopsis of Linguistic Theory, 1930–1955. Studies in Linguistic Analysis*. Oxford: Philological Society.
- GILES, Howard–COUPLAND, Justine–COUPLAND, Nikolas 1991. Communication, Context and Consequence. In: GILES, Howard–COUPLAND, Justine–COUPLAND, Nikolas (eds.) *Contexts of Accommodation*. Cambridge–New York–Melbourne: Cambridge University Press. 1–69.
- HALLIDAY, Michael A. K. 1978. *An Introduction to Functional Grammar*. London: Edward Arnold.
- JAKOBSON, Roman 1972. *Hang – jel – vers*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- KÁROLY Krisztina 2014. A retorikai szerkezet újrateremtése a magyar–angol sajtófordításban. *Magyar Nyelv*. 110. évf. 17–29.
- KLAUDY Kinga (szerk.) 2013. *Fordítás és tolmácsolás a harmadik évezred elején: 40 éves az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Tanszék*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- KÖVECSÉS Zoltán 2012. Mi a kulturális nyelvészet? In: BALÁZS Géza–VESZELSZKI Ágnes (szerk.) *Nyelv és kultúra. Kulturális nyelvészet*. Budapest: Inter Kultúra-, Nyelv-és Médiakutató Központ Kht.–Magyar Szemiotikai Társaság–PRAE.HU Kft.–Palimpszeszt Kulturális Alapítvány. 16–20.
- KURTÁN Zsuzsa 2008. Szövegjellemzők összehasonlító vizsgálata: a kérdések nyelvhasználata angolról magyarra fordított szakszöveg-korpuszban. In: SILYE M. (szerk.) *Szakember, szaktudás, szaknyelv*. Debrecen: Debreceni Egyetem, 287–296.
- KURTÁN, Zsuzsa 2009. Accessibility of Scientific Knowledge to the Non-specialist Reader (Aplikovaná lingvistika). In: NAGY, Melinda (ed.) *Vzdelávanie – Veda – Spoločnosť. Zborník z I. medzinárodnej vedeckej konferencie Univerzity J. Selyeho, Komarno, 2009. Oktatás – Tudomány – Társadalom. A Selye János Egyetem I. Nemzetközi Tudományos Konferenciájának tanulmánykötete*. Komárom: Univerzita J. Selyeho. 1–19.
- KURTÁN, Zsuzsa 2015. Interactions in Disciplinary Textbook Use. In: TÓTH, József (ed.) *Die Sprache und ihre Wissenschaft zwischen Tradition und Innovation / Language and its Study between Tradition and Innovation*. Frankfurt: Peter Lang. 317–328.
- LABOV, William 1972. *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia: University of Philadelphia Press.
- LADÁNYI Mária–TOLCSVAI NAGY Gábor 2008. Funkcionális nyelvészet. In: LADÁNYI Mária–TOLCSVAI NAGY Gábor (szerk.) *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXII. Tanulmányok a funkcionális nyelvészet köréből*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 17–58.
- LANSTYÁK István 2014. A nyelvalkítás-elmélet és a tankönyvek. In: LÖRINCZ Julianna–SIMON Szabolcs–TÖRÖK Tamás (szerk.) *Odbornost' a metodické otázky*

- učebník – Zborník z medzinárodného sympózia o výskume učebníc. Az anyanyelv-oktatás dokumentumainak szakmai, módszertani vizsgálata. Komárom: Selye János Egyetem. 28– 38.*
- LŐRINCZ Julianna–SIMON Szabolcs–TÖRÖK Tamás (szerk.) 2013. *Tanulmányok a tankönyvkutatás feladatairól, módszereiről. A komáromi Selye János Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke mellett működő Variológiai kutatócsoport konferenciáinak anyagai.* Bratislava: Terraprint.
- MANN, William C.–THOMPSON, Sandra A. 1986. Relational Propositions in Discourse. *Discourse Processes.* 9: 37–55.
- MANN, William C.–THOMPSON, Sandra A. 1988. *Rhetorical Structure Theory: A Theory of Text Organization.* California: University of Southern California: Information Sciences Institute.
- NIEDERMÜLLER Péter 1999. A kultúraközi kommunikációról. In: BÉRES István–HORÁNYI Özséb (szerk.) *Társadalmi kommunikáció.* Budapest: Osiris Kiadó. 96–111.
- SCHIFFRIN, Deborah 1987. *Discourse Markers.* Cambridge: Cambridge University Press.
- TRUDGILL, Peter 1974, 1992. *The Social Differentiation of English in Norwich.* Cambridge: Cambridge University Press.

Források

- LELE Dezső–FÖLDESI János–NEUWIRTH Edit–KALÁSZ József–LUCZA Gyula 1997. *Faipari anyag- és gyártásismeret.* Budapest: Műszaki Könyvkiadó.
- BERNEK Ágnes–SÁRFALVY Béla 2004. *Általános társadalomföldrajz a gimnáziumok számára.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- KOVÁCS László 1997. *Magyar nyelv a középiskola 1–4. osztálya számára.* Pozsony: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.